

ZORAN LADIĆ

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU
Zagreb

Izvorni znanstveni članak
UDK: 347.961(497.5 Labin)“1525/1550”

Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata bilježnika Bartolomeja Gervazija

Autor u radu, na temelju bilježničke knjige labinskog notara Bartolomea Gervazija, razmatra problematiku društvene strukture labinske komune u prvoj polovici 16. stoljeća. Na temelju podataka zabilježenih u raznim vrstama privatno-pravnih dokumenata kao što su ugovori o mirazu, kupoprodajni ugovori, oporuke i kodicili, nastoji se razriješiti položaj pripadnika raznih komunalnih društvenih slojeva – patricijata (nobiles cives), građana (cives), distriktualaca i stranaca. Uz to se posebno razmatraju skupine slugu i služavki (servi i ancille), kao i skupine domaćih i stranih obrtnika kao gospodarski najaktivnijih stanovnika Labina.

Ključne riječi: Labin, društveni odnosi, bilježnički dokumenti, Bartolomeo Gervazije, rani novi vijek

Uvod

Istraživanje društvene strukture labinskog društva na prijelomu kasnog srednjeg i ranog novog vijeka u ovom je radu utemeljeno na istraživanju bilježničke građe, točnije 112 dokumenata, koje je u razdoblju od 1525. do 1550. zapisao labinski bilježnik Bartolomej Gervazije.¹ Ova bilježnička knjiga ujedno je i jedna od najstarijih sačuvanih istarskih te najstarija labinska bilježnička knjiga.² Tekst rukopisa pisan je

1 Bilježnička knjiga notara Bartolomeja Gervazija (*Bartholomeus Gervasius*) (dalje: BG) čuva se u Državnom arhivu u Pazinu (dalje: DAPa) pod signaturom HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6.

2 Najstarija istarska bilježnička knjiga, do danas neobjelodanjena, jest porečka bilježnička knjiga koju je u drugoj polovini 15. stoljeća zapisao bilježnik Antun de Teodoris, a čuva se u Državnom arhivu u Pazinu pod signaturom HR-DAPA-8. Potom slijedi bilježnička knjiga buzetskog notara Martina Sotolića iz konca 15. i početka 16. stoljeća. V. Mirko Zjačić, Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića (*Regestum imbreuiaturarum Martini Sotolich notarii Pinguentini*) 1492-1517. godine, *Monumenta historico-juridica Slavorium Meridionalium*, vol. XIII, JAZU, Zagreb 1979, 293-578.

latinskim i talijanskim jezikom (venecijanski dijalekt, tzv. *Veneto*), a pismo rukopisa posjeduje osobine rane humanistike s još uvijek snažno prisutnim utjecajem kasno-srednjovjekovne kurzivne gotice. To se najviše uočava u pisanju kontrakcija i ligatura, ali i u načinu pisanja pojedinih slova, čiji su oblici tipično gotički, a kakvima su pisali kasnosrednjovjekovni, ali i notari iz 16. stoljeća u komunama diljem istočne obale Jadrana. Tako Bartolomej Gervazije, kao i niz njemu suvremenih bilježnika iz istočnojadranskih komuna, vrlo često umjesto *v* piše *u* (npr. *natiuitate* umjesto *natiuitate*, *uia* umjesto *via*) i obrnuto (*vxor* umjesto *uxor* i sl.), a nerijetko je nedosljedan i u pisanju slova *i* i *j* (*iugales* umjesto *jugales* ili *ius* umjesto *jus*) te *c* i *t* (*beneuolencia* umjesto *benevolentia* i sl.). Umjesto diftonga *ae* gotovo uvijek piše *ē* (npr. *ecclesie* umjesto *ecclesiae*, *dictē* umjesto *dictae* i sl.), a ponekad i samo *e* (npr. *estimatio* umjesto *aestimatio*). U nekoliko slučajeva koristi i slovo *ç* (npr. *heç* ili *peçi*). Takav način pisanja, uz zaoštreno oblikovana slova te relativno često korištenje uobičajenih gotičkih ligatura i kontrakcija, ukazuje da je Bartolomejevo pismo još uvijek inspirirano kasnosrednjovjekovnom ortografijom.

Budući da srednjovjekovni i ranonovovjekovni bilježnički spisi općenito, pa tako i knjiga Bartolomeja Gervazija, omogućuju istraživanje brojnih i raznolikih aspekata svakodnevnog života u komunalnim društvima, u ovom sam se radu ograničio na razmatranje društvene strukture labinske komune u kasnom srednjem vijeku i renesansi kao i na raščlambu nekih vidova gospodarskih predispozicija labinskog društva na prijelomu dvaju povijesnih razdoblja.³ Ovdje valja istaknuti da su pojedini aspekti svakodnevnog života u labinskoj komuni već razmatrani, primjerice pobožnost labinskog stanovništva u prvoj polovini 16. stoljeća.⁴

Važnost labinskih bilježničkih isprava za proučavanje komunalne društvene strukture

Prije samog razmatranja društvene strukture labinskog društva u navedenom razdoblju potrebno je reći nekoliko riječi o razlozima zbog kojih su bilježnički spisi, kako labinski tako i oni s cijelog prostora istočnog Jadrana, od izuzetne važnosti za proučavanje srednjovjekovne i renesansne prošlosti hrvatskog priobalja. Tako su u bilježničkoj knjizi koju je zapisao Bartolomej Gervazije zabilježene razne vrste

3 Najvažnije metodološke studije o strukturi istočnojadranskih komunalnih društava, ponajviše na temelju raščlambe bilježničkih spisa, napisao je Tomislav Raukar. V. Tomislav Raukar, Društvene strukture u mletačkoj Dalmaciji (dalje: T. Raukar, Društvene strukture), u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. do početka 20. stoljeća)*, ur. Mirjana Gross, Zagreb 1981, 103-126; T. Raukar, Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća (dalje: T. Raukar, Komunalna društva), *Historijski zbornik*, XXXV/1, Zagreb 1982, 43-118.

4 V. Elvis Orbanić, *Pučka pobožnost i neki aspekti istarskog društva od kraja 15. do kraja 16. stoljeća na primjeru oporuka*, magistarski rad, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 2005.

privatnopravnih dokumenata. Najveći broj isprava zabilježenih u labinskoj bilježničkoj knjizi čine oporuke muškaraca i žena, koje su zapravo najintimnije i vrlo osobne isprave u kojima su srednjovjekovni oporučitelji nastojali dati konačan pečat svom životu na ovome, materijalnom, svijetu i svoj intelektualni napor usmjerili prema razrađenoj strategiji spasa njihove duše (*remedio animae*), a u cilju što bržeg ulaska u vječni život. Zajedno s kodicilima – dokumentima kojima su oporučitelji dopunjavali ili izmjenjivali pojedine odredbe iz ranije sastavljenih oporuka – ove vrste privatnopravnih isprava čine daleko najveći broj dokumenata u Bartolomejevoj knjizi (71 isprava ili 63% od ukupnog broja dokumenata). Upravo činjenica da je u promatranoj labinskoj bilježničkoj knjizi zabilježen tako velik broj oporuka i kodicila znatno olakšava razmatranje problematike socijalne strukture, odnosno društvenog uređenja labinske komune na razmeđu srednjovjekovlja i renesanse. Razlog tome jest u činjenici da su bilježnici svih istočnojadranskih komuna, pa tako i labinske, vrlo uredno i redovito, a posebice od druge polovine 14. stoljeća, zapisivali podatke o bračnom stanju, djeci, društvenom statusu, položaju, podrijetlu i profesiji oporučitelja čije su posljednje želje sastavljali.

Uz oporuke i kodicile, Bartolomejeva bilježnička knjiga sadrži i niz drugih privatnopravnih isprava, primjerice ugovore o mirazu, darovnice, ugovore o zakupu zemlje, isprave o razgraničenju, o posvajanju i slično. Takva raznolikost namjene, a time i sadržaja labinskih bilježničkih dokumenata omogućuje istraživanje različitih aspekata prošlosti labinske komune, kao što su religiozni, umjetnički i gospodarski život ili pak razina materijalne kulture, koja se posebice dobro može proučavati na temelju zabilježenih inventara, ugovora o mirazu i oporuka, dakle na temelju dokumenata koji sadrže obilje podataka o odjeći, obući, kućanskim predmetima, nakitu, alatu, liturgijskim predmetima, pokretninama, nekretninama i slično. Naravno, a to je osobito važno za ovaj rad, analiza Bartolomejevih bilježničkih isprava omogućuje i vrlo dobar uvid u strukturu i funkcioniranje labinskog komunalnog društva u prvoj polovini 16. stoljeća.

Uz samu činjenicu da su u ovoj knjizi zabilježeni raznovrsni privatnopravni dokumenti, još jedan čimbenik, doista rijetko istican u hrvatskoj medievistici, ima izuzetno veliku važnost. Radi se, naime, o činjenici da je u ovom razdoblju u Labinu, baš kao i u ostalim komunama istočnog Jadrana, običaj sastavljanja privatnopravnih dokumenata u bilježničkim kancelarijama postao uobičajen način zakonskog reguliranja i memoriranja pojedinih pravnih poslova raznolikog karaktera među pripadnicima svih društvenih slojeva labinske komune, bilo da se radilo o komunalnom patricijatu, pripadnicima lokalnog svećenstva, siromašnim ili bogatim građanima, trgovcima i obrtnicima, strancima ili stanovnicima sela u distriktu. Time se labinsko društvo u promatranom razdoblju, a vjerojatno i znatno ranije, iako za to nema potvrda u vrelima, jer ona nisu sačuvana, uključuje u općeeuropski proces tzv. demokratizacije u bilježenju privatnopravnih dokumenata među pripadnicima svih

staleža komunalnih društava.⁵ Budući da je ovaj proces na istočnoj obali Jadrana započeo u drugoj polovini 13. stoljeća, kako pokazuju primjeri iz Zadra, Dubrovnika, Trogira ili Kotora,⁶ uopće ne treba sumnjati da je taj proces započeo otprilike u isto vrijeme i u Labinu, no, nažalost, bilježnička vrela za Labin u tom razdoblju nisu sačuvana. Ipak, ne treba sumnjati da je i u Labinu od razvijenog srednjeg vijeka običaj bilježenja privatnopravnih dokumenata izgubio na ranijoj društvenoj ekskluzivnosti, te da takve dokumente nisu više bilježili najugledniji pripadnici komunalnog društva (*nobiles cives/domine*), već i ljudi koji su, po političkom i gospodarskom položaju, pripadali srednjem sloju komune, odnosno skupini tzv. *mediocres* ili *populares* (*cives, habitatores*, stanovnici sela u distriktu). Uzroke demokratizaciji u bilježenju privatnopravnih isprava valja tražiti u dva osnovna čimbenika. S jedne strane, ona je zasigurno posljedica sve većeg broja profesionalnih bilježnika koji su u naše komune dolazili iz Italije, u kojoj su zbog konkurencije sve teže nalazili posao. S obzirom da je bilježnički posao pretpostavljao profesionalna znanja univerzalnog karaktera, zajedničkog za prostor cijele Zapadne Europe, a stečena na sveučilištima u Padovi ili Bologni, talijanskim i hrvatskim bilježnicima nije se bilo teško prilagoditi radu u komunalnim društvima diljem sjevernog Mediterana, pa tako i u našim obalnim i otočkim komunama.⁷ S druge strane, s obzirom da je broj bilježnika od 13. stoljeća sve više rastao, pa je tako u pojedinim komunama istovremeno radilo čak i desetak notara, to je izazvalo efekt pozitivne konkurencije. Iako su bilježnici u kasnom srednjem vijeku uglavnom pripadali društvenoj, financijskoj i materijalnoj eliti komunalnih društava, pozitivna konkurencija izražena kroz njihovu brojnost odrazila se na smanjenje cijena sastavljanja *instrumentum publicum*. Tako su cijene koje su pojedinci plaćali za bilježenje privatnopravnih isprava iz desetljeća u desetljeće postajale sve razumnije, a bilježnička tarifa bila je određivana i od strane komunalnih vlasti ili pak u statutima.⁸ Osobito je važno da cijena za izradu bilježničkih isprava za stranke nije bila pretjerano skupa i prema nekim podacima iznosila je nekoliko solida ili libara, a rijetko je prelazila iznos od jednog zlatnog dukata. Tako jedan članak riječkog statuta iz 1530, dakle u isto vrijeme u koje je Bartolomej Ger vazije bilježio labinske isprave, navodi da je prisilno sastavljanje oporuka početkom

5 O procesu tzv. demokratizacije u pisanju privatnopravnih bilježničkih isprava v. Zoran Ladić, O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 20, Zagreb 2002, 4.

6 Zoran Ladić, *Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae*, doktorska disertacija, The Department of Medieval Studies, Central European University, Budimpešta 2002, 90-145.

7 Branka Grbavac, *Zadarski notari u 13. i 14. stoljeću*, magistarski rad, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 2006, 75-80.

8 Općenito o plaći bilježnika i cijenama za izvršene poslove v. Branka Grbavac, n. dj., 40-44. O cijenama za neke bilježničke usluge u Rijeci, gradu zemljopisno bliskom Labinu, v. Zlatko Herkov, *Statut grada Rijeke iz godine 1530*. (dalje: Z. Herkov, *Statut grada Rijeke*), Zagreb 1948, 211 i 225-228.

16. stoljeća imalo cijenu od 10 libara.⁹ Jedan drugi članak istog statuta naslovljen »O plaći gradskog kancelara i javnih bilježnika za sudbene čine i ugovore« donosi vrlo precizne i detaljne podatke o cijenama bilježničkih usluga u riječkoj komuni na razmeđu srednjeg i ranog novog vijeka.¹⁰ Naime, u članku 50. druge knjige riječkog statuta točno se navode cijene pojedinih bilježničkih usluga. U ovom članku navodi se da riječki »kancelar i svaki javni bilježnik grada Rijeke ima za sastav svakog ugovora, bilo kakve vrste i predmeta bio, za plaću soldina 4, i za izvorni primjerak ugovora soldina 4; još za oporuke i zapisja i darovanja, kako za slučaj smrti, tako i među živima i za svaku posljednju volju neka ima soldina 4, i za izvorni primjerak (istih) soldina 20«.¹¹ Dakle, cijene bilježničkih usluga nisu bile pretjerano visoke, a posebice ako uzmemo u obzir činjenicu da je najveći broj stranaka posjetio bilježnika tek jednom ili dva puta u životu, najčešće kada su sastavljali svoje posljednje volje. Pri tome valja naglasiti da je cijena zapisivanja oporuke, kako pokazuju vrela iz raznih istočnojadranskih komuna, ovisila o bogatstvu oporučitelja, odnosno o njegovoj vlastitoj prosudbi materijalnog i financijskog stanja oporučitelja. Tako se, primjerice, cijena bilježenja oporuka u petnaestostoljetnom Rabu kretala od nekoliko malih solida ili malih libara do nekoliko dukata.¹² Dakle, upravo činjenica da u kasnom srednjem vijeku dolazi do demokratizacije u sastavljanju bilježničkih dokumenata predstavlja temeljnu pretpostavku koja omogućava istraživanje društvenih struktura komunalnih društava.

Zbog gore navedenih razloga i dokumenti koje je zabilježio Bartolomej Gervazije sadrže obilje podataka o društvenoj strukturi labinske komune, o istaknutim pojedincima kako iz redova gradskog patricijata tako i iz redova pučana, o njihovom materijalnom i financijskom položaju, o obiteljskim odnosima, o profesionalnoj djelatnosti stanovnika Labina, o djelovanju religioznih i profesionalnih bratovština i slično.

---

9 Z. Herkov, *Statut grada Rijeke*, 211.

10 Z. Herkov, *Statut grada Rijeke*, 225-228.

11 Z. Herkov, *Statut grada Rijeke*, 226-227.

12 Primjerice, ugledni majstor kipar (*tayapiera* odnosno *magister lapicida*) Petar iz Bergama u Italiji, koji je sredinom 15. stoljeća surađivao u Rabu sa znamenitim kiparom Andrijom Alešijem iz Drača, platio je 1465. rapskom bilježniku Tomi Stančiću *pro labore huius testamenti ducatum vnum auri*, što je bila uobičajena cijena sastavljanja oporuka u onovremenoj rapskoj komuni. Iako je Petar istaknuo da je Tomi Stančiću darovao (*legavit et reliquit*) jedan zlatni dukat, ipak se njegov čin može smatrati uobičajenom isplatom tarife određene za izradu ove vrste bilježničkih dokumenata. Državni arhiv u Zadru, fond Rapski bilježnici, bilježnik Toma Stančić (*Thomas de Stanciis*), kut. 2, sv. XI, fol. 185-185a.

O društvenoj strukturi labinske komune

1. Osobitosti društvenog ustroja labinske komune – problem definiranja *nobiles cives* i *cives* u Bartolomejevoj bilježničkoj knjizi

Već površan pogled u sadržaj bilježničkih vrela koje je zabilježio Bartolomej Gervazije ukazuje da je Labin u promatranom razdoblju bio društveno strukturiran slično kao i ostale istočnojadranske komune toga razdoblja na prostoru od Kotora i Dubrovnika u južnoj Dalmaciji, Splita, Trogira i Zadra u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, Krka i Rijeke na Hrvatskom primorju do Pule ili Poreča u Istri. Tako se u labinskim privatnopravnim ispravama može uočiti nekoliko osnovnih komunalnih društvenih skupina. Kao društvena elita Labina spominju se *nobiles cives* (odnosno *nobilis vir* i *nobilis domina*). Slijede stanovnici koji najčešće tek privremeno, iz poslovnih, bračnih ili drugih razloga borave u gradu i nemaju građanska prava (*habitatores*).¹³ Budući da je labinski distrikt (*districtus Albone*), odnosno prostor koji je s gradom činio jednu cjelinu – komunu, bio prostorno prilično velik, stanovnici sela u distriktu činili su vrlo važan segment labinskog komunalnog društva. Radilo se najvećim dijelom o seljacima koji su nerijetko dolazili u grad gdje su, bilo u kući bilježnika, patricijskoj palači ili pak na nekom javnom mjestu (na trgovima, pored crkava ili važnih gradskih ustanova, kao što je bila vijećnica), ugovarati poslove s pripadnicima lokalnog patricijata, bogatim obrtnicima ili trgovcima, vezano uz najam ili uzimanje na obrađivanje oranica, vinograda, maslinika i drugih zemljišta. Uz seljaštvo, u distriktu su živjeli, kao neka vrsta intelektualne i duhovne elite, župnici i kapelani crkava u pojedinim selima, koji su se u bilježničkim ispravama distriktualnog seljaštva nerijetko pojavljivali kao svjedoci ugovora, izvršitelji oporuka i kodicila i slično. Konačno, važnu skupinu labinskog komunalnog stanovništva činili su *forenses*, odnosno stranci. Oni su se od *habitatores* razlikovali u prvom redu zbog činjenice da su u gradu boravili kratko vrijeme, pa se nerijetko radi o hodočasnicima, trgovcima ili umjetnicima te drugim mobilnim skupinama kasnosrednjovjekovnog i ranomodernog društva.

Bilježničke isprave koje je zabilježio Bartolomej Gervazije pokazuju da je, baš kao i druge komune na Istočnom Jadranu, labinska komuna imala određene jedinstvene posebnosti s obzirom na njezinu društvenu strukturu. Te su posebnosti labinskog društva prije svega izražene u činjenici da se, za razliku od gotovo svih komuna na istočnojadranskom priobalju, niti u jednom dokumentu koji je sastavio Bartolomej Gervazije ne spominju *cives Albone*, dakle pripadnici srednjeg sloja komune, koji su bili punopravni građani, iako nisu mogli sudjelovati u radu komunalnog vijeća, koje je bilo otvoreno samo za pripadnike komunalnog patricijata.¹⁴ Ipak, labinskih gra-

13 Iako su *habitatores* u nekoj istočnojadranskoj komuni mogli boraviti i nekoliko generacija, to nije značilo da će steći status građana odnosno *cives*.

14 Inače, pod pojmom *civis* ili *cives* u bilježničkim spisima istočnojadranskih komuna, primjerice Zadra, u 13. i početkom 14. stoljeća nerijetko su podrazumijevani pripadnici komunalne elite,

đana, srednjeg sloja komune kojem su pripadali najvećim dijelom lokalni obrtnici i trgovci, u Labinu je bilo i oni se vrlo često spominju u dokumentima. No Bartolomej Gervazije iz određenog, vjerojatno osobnog i praktičnog razloga nije koristio termin *civis*. Treba, naime, imati na umu da je Bartolomej bez sumnje osobno poznao najveći dio svoje klijentele koja se, barem prema uzorku predstavljenom u njegovoj knjizi, sastojala od tek nekoliko stotina osoba koje je on redovito opsluživao u pravnim poslovima. Njegova je djelatnost možda bila ograničena tek na jednu ili dvije gradske četvrti, odnosno župe (*contrate*), dok su u drugim labinskim župama vjerojatno djelovali bilježnici čije su knjige danas, nažalost, zagubljene ili izgubljene. Takva praksa bilježničkog djelovanja unutar jedne četvrti i to sa stalnom klijentelom bila je vrlo uobičajena za sve komune hrvatskog priobalja. Posljedica toga bila je da se bilježnik vrlo brzo upoznao s lokalnim stanovništvom, a posljedično i s njihovim društvenim položajem. Pored bilježnika, društveni status svakog pojedinca u tako malim gradovima kao što je bio onovremeni Labin bila je poznata i ostalom komunalnom stanovništvu, jer su se međusobno susretali i upoznavali u crkvama, na trgovima i tržnicama ili u profesionalnim i religioznim bratovštinama pa doista nije bilo potrebe za stalnim isticanjem njihove društvene pripadnosti u bilježničkim dokumentima.

Takvo stanje u Labinu zapravo i nije neuobičajeno jer i brojni drugi istočnojadranski bilježnici toga vremena nisu uredno i regularno navodili stalešku pripadnost stanovnika pojedinih komuna. Pored osobnog bilježnikovog stava da nije nužno i praktično uvijek iznova bilježiti podatak o društvenom položaju stranaka, razlog tome mogao je biti i prilično prozaičan. Naime, budući da su istočnojadranske komune toga doba imale relativno mali broj stanovnika, najčešće između 2.000 i 5.000 stanovnika,¹⁵ a rijetko, kao u slučaju Zadra ili Dubrovnika, do 10.000 stanovnika,¹⁶ jasno je da se radilo o relativno malim gradovima u kojima je staleška i društvena pripadnost pojedinaca bila općepoznata stvar.¹⁷ Pored toga, budući da je u tim gradovima istovremeno radilo i više bilježnika, često po načelu župske pripadnosti klijenata, broj osoba koje je bilježnik morao poznavati bio je dodatno sužen. Naravno, istočnojadranski bilježnici, baš kao i labinski, ipak su regularnije bilježili društveni

---

odnosno patriciji. Tako se u oporuci zadarskog patricija Koze Saladina iz 1296, Koza, jedan od najbogatijih i najuglednijih Zadrana tog vremena, naziva jednostavno *civis Iadratinus*, a ne *nobilis civis*. Mirko Zjačić, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279-1308.*, Spisi zadarskih bilježnika 1, Državni arhiv u Zadru, Zadar 1959, dok. 48, str. 85. Tek u kasnijem razdoblju, nakon zatvaranja gradskih vijeća, terminologija koja je određivala društvenu pripadnost stanovništva istočnojadranskih komuna postala je jasnije definirana i razrađenija, pa se gotovo redovito pojavljuju termini *nobiles cives*, *cives*, *habitatores* i *forenses*.

- 15 Prema procjeni Tomislava Raukara Split je u 14. stoljeću imao između 4.000 i 5.000 stanovnika. Trogir je u dugom razdoblju od 14. do 16. stoljeća imao oko 2.000 stanovnika. T. Raukar, Komunalna društva, 115.
- 16 Maren Freidenberg smatra da je u Zadru u 14. stoljeću živjelo oko 10.000 stanovnika. Maren M. Freidenberg, Srednjovjekovni dalmatinski grad i društveni tipovi, *Mogućnosti*, 19/1, 1972, 89.
- 17 T. Raukar, Komunalna društva, 115; T. Raukar, Društvene strukture, 108.

položaj članova patricijata, zasigurno iz razloga što se radilo o istaknutim i uglednim pojedincima unutar pojedinih komuna. Iako Bartolomej Gervazije niti jednom ne navodi pojam *civis Albone*, ipak se sa sigurnošću može zaključiti da su neki pojedinci koji se spominju u dokumentima koje je sastavljao, kao, primjerice, pripadnici obitelji Dminić, Domšanić, Vlačić, Miculjanić, Milčić ili Butorić bili *cives Albone*, odnosno labinski građani. No ovaj bilježnik, baš kao i neki zadarski bilježnici iz konca 13. stoljeća, civitet tih osoba, odnosno njihovu pripadnost građanskom komunalnom sloju najčešće određuje dodavanjem pridjevka *de Albona*.¹⁸

Općenito je u historiografiji prihvaćeno da su se pridjevci, odnosno titule, *ser* i *domina* u srednjovjekovnim vrelima pripisivali uz imena pripadnika bilo kontinentalnih plemićkih rodova i obitelji bilo uz imena članova komunalne patricijske elite. No labinski bilježnik Bartolomej nadijevao je ove pridjevke i pojedinim pripadnicima građanskih obitelji (dakle onima koji su bili *cives*), što je u nekim dalmatinskim kasnosrednjovjekovnim komunama gotovo isključivo titula koja se vezala uz pripadnike patricijata. Nema sumnje da je Bartolomej time želio naglasiti ugledniji društveni položaj tih osoba u odnosu na veliku većinu osoba koje su bile istog društvenog položaja unutar labinske komune. Tako se, primjerice, spominju *ser Zuane Vulacich* (Ivan Vlačić),¹⁹ *ser Zacharia Domsanich*²⁰ ili *ser Antonius, filius quondam magistri Francisci fabri*.²¹ Kao *domine* se spominju, primjerice, Anta, *mater Jacobi Milcich*,²² *domina Christina relicta quondam Domatii Dragonich*,²³ *domina Domincha relicta quondam Marco Prodoglianin*²⁴ i još nekoliko drugih žena. Dakle, iako nisu pripadali najvišem društvenom staležu labinske komune, pripadnici pojedinih labinskih građanskih obitelji izdizali su se bilo svojim obrtničkim i trgovačkim sposobnostima, ugledom ili materijalnim bogatstvom iznad ostalih labinskih građana što je Bartolomej jasno naglašavao u dokumentima bilježeći uz njihova imena pridjevke *domina* ili *ser*. Ipak, valja istaknuti da se i u nekim drugim našim komunama kasnog srednjeg vijeka nadjevak *domina* ili *ser* također nerijetko veže uz ugledne pripadnike komunalnog građanstva, a ne isključivo patricijata. Tako rapski bilježnici iz druge polovine 15. stoljeća – Toma Stančić i Andrija Fajeta – nerijetko u privatnopravnim dokumentima koje su sastavljali za ugledne domaće i strane rapske obrtnike ili tr-

18 Slične primjere nalazimo i u Zadru. Tako se u jednoj ispravi iz 1302. civitet jednog zadarskog građanina potvrđuje jednostavnim dodavanjem pridjevka *de Iadra*: *Ciprianus de Iadra*. Mirko Zjačić – Jakov Stipišić, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove 1296 ... 1337*, Spisi zadarskih bilježnika 2, Državni arhiv u Zadru, Zadar 1969, dok. 99, str. 43.

19 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 2'.

20 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 55.

21 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 19'.

22 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 3'.

23 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 50.

24 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 21.

govce pridaju titulu *ser*,²⁵ a uz njihove supruge *domina*.²⁶ Budući da su privatnopravne isprave dvojice rapških bilježnika sastavljane u drugoj polovini 15. stoljeća, a one Bartolomeja Gervazija početkom 16. stoljeća, čini se da se u tom razdoblju, a zasigurno već i u drugoj polovini 14. stoljeća, stvara poslovno i materijalno utjecajan sloj komunalnih obrtnika i trgovaca iz sloja građanstva, kojima bilježnici rado pridaju titule *domina* i *ser*,²⁷ a koje su u 13. i početkom 14. stoljeća bile isključivo u domeni komunalnog patricijata. Ipak, treba istaknuti da takve titule nisu dobivali obrtnici koji su bili krojači, postolari, bravari ili mesari, nego obrtnici čija je profesionalna djelatnost bila rijetka te je zahtijevala dugotrajnije školovanje i više osobnog talenta.

2. Patricijat (*nobiles cives*)

Dokumenti koje je bilježio Bartolomej Gervazije ukazuju na postojanje uskog sloja pripadnika komunalne labinske političke i gospodarske elite, članova uglednih patricijskih obitelji, kao što su, primjerice, Škampić (*Scampiccio*),²⁸ Lucijanić (*Lucianich*),²⁹ *de Isidoris*³⁰ i Lupetina (*Lupetini*, *Lupatini*),³¹ a koji su u gradu posjedovali palače te u selima u distriktu zemljišne posjede, kao vinograde, pašnjake, oranice, maslinike i druge vrste posjeda, koje su najčešće davali u najam distriktualnom seoskom stanovništvu. Za razliku od pripadnika drugih komunalnih slojeva za koje je Bartolomej neredovito i neuredno bilježio društveni status, pripadnike patricijata redovito titulira kao *nobiles Albonensis* ili pak *nobilis vir/|domina Albone*. Većina la-

25 Tako, naprimjer, Andrija Fajeta, sastavlja oporuku *ser Petri de Bergamo, magistri tayapiera*, koji je bio suradnik Andrije Alešija. Državni arhiv u Zadru (DAZd), fond Rapski knezovi (RK), Rapski bilježnici, Toma Stančić, kut. 2/sv. XI, fol. 185.

26 Takav primjer nalazimo u oporuci *domine Catherine, relicte quondam magistri Anthonii Foeta barberii de Arbe*. Državni arhiv u Zadru (DAZd), fond Rapski knezovi (RK), Rapski bilježnici, Toma Stančić, kut. 2, sv. XI, fol. 162.

27 Tako je u četrnaestostoljetnom Zadru jedna od najuglednijih, najutjecajnijih i najbogatijih osoba bio suknar (*draparius*) Mihovil, o čemu svjedoči njegovo izuzetno bogatstvo izraženo kroz golema pokretna i nepokretna dobra koja je posjedovao u Zadru i njegovom distriktu, ali i kroz njegov intelektualni i umjetnički ukus izražen kroz posjedovanje vrijedne i bogate biblioteke s najvažnijim naslovima srednjovjekovlja. Jakov Stipišić, *Inventar dobara Mihovila suknaara pokojnog Petra iz godine 1385.*, Zadar 2000. Prisjetimo se samo da prvi spomen znamenite Danteove *Božanske komedije (liber qui Dans appellatur)*, u Hrvatskoj, ali i u cijeloj Srednjoj Europi, ne nalazimo u inventaru nekog bogatog patricija ili uglednog i moćnog magnata u zaleđu već upravo u inventaru sastavljenom koncem 14. stoljeća za ovog bogatog zadarskog suknaara. J. Stipišić, *Inventar dobara Mihovila suknaara pokojnog Petra iz godine 1385.*, 53.

28 U ispravi kojom Ivan Čitrić iz Dubašnice uzima neku kolibu u zakup spominje se *dominus Baldus, filius domini Mathei Scampich, nobilis Albonensis*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 33.

29 U jednom ugovoru o isplati miraza kao svjedoci su spomenuti *dominus Franciscus Luciano i dominus Matheus Luciano, nobiles Albonensis*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 18.

30 U jednom ugovoru o mirazu spominje se *dominus Franciscus de Isidoris, nobilis predicti loci Albong*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 29'.

31 Tako se u jednoj ispravi spominje kako Zaharija Agatić uzima u zakup zemlju koja je u vlasništvu *domini Petri Lupetini, nobilis Albonensis*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 3.

binskih patricija i patricijki rijetko se spominju u njegovoj bilježničkoj knjizi, ali neki od njih bili su vrlo aktivni u raznim aspektima svakodnevnog života labinske komune u razdoblju koje se ovdje razmatra tako da ih Bartolomej često spominje i to bilo kao aktivne sudionike u privatnopravnim poslovima bilo kao izvršitelje i svjedoke.

Jedan od najaktivnijih labinskih patricija u prvoj polovini 16. stoljeća bio je Dominik Lucijanić koji se u ispravama spominje kao *dominus, ser i nobilis Albone*. Tako se u jednoj ispravi iz 1535. Dominik Lucijanić spominje kao otac Eufemije, te u toj funkciji potpisuje ugovor o mirazu s njezinim budućim suprugom, labinskim građaninom Jakovom Milčićem.³² Da se radilo o vrlo uglednom i bogatom labinskom patriciju potvrđuje i podatak da je Dominik Lucijanić obećao vrlo bogat miraz za svoju kćer Eufemiju i to u iznosu od 100 zlatnih dukata.³³ Kada je 1541. Bartol Kamenarić *de contrata Epignane* sastavio svoju oporuku, za jednog od izvršitelja, odnosno komisara (*commissarius*) oporučnih legata, izabrao je upravo Dominika Lucijanića.³⁴ Isto je sljedeće, 1542. godine, učinila i Dominika, udovica pokojnog Ivana Hrvatinića iz Labina,³⁵ a 1546. i labinski građanin Petar Grandić, koji je u oporuci naveo da za *comissarios suos elegit Philippum Vulacich suum sororium et dominum Dominicum Lucianum*.³⁶ Ovi primjeri, uz već navedene titule, govore o velikom društvenom ugledu Dominika Lucijanića, budući da su za oporučne izvršitelje najčešće izabirani članovi obitelji, bliski rođaci, prijatelji, poslovni partneri ili vrlo ugledni članovi zajednice u koje su oporučitelji imali povjerenja i za koje su znali da će pošteno izvršiti tako osjetljiv posao kao što je oporučna raspodjela pokretne i nepokretne imovine te legata namijenjenih *pro remedio animae testatoris/testatricis* ili *ad pias causas*, dakle u pobožne, milosrdne ili solidarne svrhe. Relativno često se u Bartolomejevim dokumentima spominje i Ivan Glavinini, kojeg labinski bilježnik naziva *dominus i nobilis vir Albonensis*. Ivan se u izvorima spominje kao vlasnik palače u kojoj se sastavlja pojedini dokumenti,³⁷ kao svjedok pri sastavljanju privatnopravnih isprava,³⁸ te kao izvršitelj oporuka. Tako je Ivan Glavinini izabran za izvršitelja oporuke Marije,

32 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 11'.

33 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 11'.

34 *Comissarios vero et huius testamenti fideles executores elegit et esse voluit dominum Dominicum Lucianich et me notarium infrascriptum*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 24'.

35 *Comissarios autem elegit ac esse voluit spectabilem virum dominum Dominicum Lucianich et Zachariam Agatich*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 22.

36 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 53.

37 Tako je, naprimjer, jedan Bartolomejev privatnopravni dokument, darovnica Jelke Devčić njezinim sinovima Marinu i Matiji Jelčić, sastavljen *in oppido Albone in domo domini Ioannis Glavinini*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 2'.

38 U toj se funkciji spominje, primjerice, u ugovoru o mirazu između Matije Blažinića i Dominike, kćeri Sebastijana Martinčića: *presentibus presbitero Petro Biasina, nobile viro domino Ioanne Glavinino et ser Ioanne cognominato Nouello, testibus rogatis et ad infrascripta habitis*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 9'.

supruga pokojnog Jeronima Venerija, sastavljene 1543. godine.³⁹ Za razliku od najvećeg broja labinskih patricija koji se u Bartolomejevim dokumentima nazivaju *ser* i *nobilis Albone*, ponekad se u ispravama pojavljuju pojedini patriciji koje je sam bilježnik ili pak cijela labinska komuna osobito cijenila, bilo zbog njihova bogatstva, poslovnih ili intelektualnih sposobnosti ili političkog utjecaja. Takve su osobe u razdobljima njihova aktivnog djelovanje bile i najvažniji komunalni politički i društveni predstavnici. Jedan od takvih bio je Damjan Lupetina, koji se u oporuci Magdalene, supruge pokojnog Vincenta Petrošića, iz 1545, spominje kao *quondam spectabilis dominus*.⁴⁰ Drugi je već spomenuti Dominik Lucijanić koji se spominje kao izvršitelj oporuke Mihovila Srakošića iz 1541. i to kao *spectabilis vir dominus*.⁴¹ Kao *spectabilis dominus* spominje se i građanin (*civis*) Mantove, a stanovnik (*habitator*) Labina, *Joannes Coratia Mantunensis*, koji je ovu titulu priskrbio obnašajući funkciju tajnika labinskog kneza (*cancellarius comitis Albone*).⁴² Konačno, u spomenutoj oporuci Mihovila Srakošića spominje se patricij Matija Škampiće, *spectabilis dominus*, kao posjednik neke zemlje koja graniči sa zemljom koja se oporučno daruje, a smještena je *in contrata Chlez*.⁴³ Kao što je vidljivo iz navedenih primjera, pridjev *spectabilis vir* nosili su uglavnom pojedinci koji su bili pripadnici lokalnog patricijata, ali ponekad i pojedinci koji su vršili važne komunalne službe ili su se bavili obrtima koji su zahtijevali veliku učenost i vještinu. Tako je Matija Škampiće nazivan *spectabilis vir* kako zbog činjenice što je bio jedan od najutjecajnijih labinskih patricija toga doba tako i zbog činjenice da se bavio izuzetno rijetkim i cijenjenim trgovačkim poslom i obrtom ljekarnika (*apothecarius*). Potvrdu za to nalazimo u oporuci Jelene, supruge Luke Vladislavića, koja je bila sastavljena 1543. *in apotheca domini Mathei Scampich apud plateam Albone*.⁴⁴

O relativno visokoj razini materijalne kulture i standarda života labinskih patricija na razmeđu srednjeg i ranog novog vijeka svjedoče, pored patricijskih zemljišnih posjeda i palača u gradu, također i luksuzni materijalni odjevni predmeti od svile, krzna i drugih vrijednih tkanina i materijala, zlatni i srebrni nakit ili pak luksuzni kućanski predmeti. Tako se, naprimjer, u ispravi iz 1545, kojom patricij Petar *de Isidoris* potvrđuje primitak miraza svoje supruge Lucije, spominje niz vrijednih ili luksuznih odjevnih, kućanskih, liturgijskih predmeta i nakita kao što su *vna vesta biauua de rassa paesana* i *vna vesta de rassa verde*, svaka vrijedna 8 libara, *vno anello*

39 Marija u svojoj oporuci za *Commissarios autem suos elegit esseque uoluit excelentissimum dominum Cinthium Lupatinum, eius consanguineum et dominum Ioannem Glauininum*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 35'.

40 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 49-49'.

41 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 22.

42 Tako se u ispravi kojom Gašparina Belić izabire Ivana Koratiju, kancelara labinskog kneza, za svog prokuratora, Ivan naziva *spectabilis dominus*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 32'.

43 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 22.

44 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 33'.

d'oro vrijedan 6 libara, *vno parro di paternostri de corali, vna peliza da dona* vrijedna 15 libara i tako dalje.⁴⁵ U oporuci patricijke Jakobe, udovice pokojnog Antuna Glavinina, sastavljenoj 1541, spominje se nekoliko vrijednih materijalnih predmeta koje oporučiteljica daruje raznim primateljima. Tako, naprimjer, svojoj kćeri Blagni ostavlja *suam capsam meliorem de albo et insuper suos botonos argenteos*.⁴⁶ U oporuci patricijke Marije, supruge pokojnog Jeronima Venerija, sastavljenoj 1543, Marija je svojoj služavki Katarini ostavila nimalo skroman legat koji se sastojao od *camisias siue interulas sex muliebres, videlizet meliores ceteris. Item vnum vellum a capite mulieris de bauellis et ducatos decem more veteri et insuper omnia vestimenta muliebria cuiuscumque generis, quę dicta Catherina reperitur penes se habere pro vestitu suo sibi empta tam a p̄dicta testatrice quam a quondam eius viro antescipto cum botonis quadraginta sex argenteis*.⁴⁷ I u drugim privatnopravnim ispravama, posebice oporukama i inventarima dobara, nerijetko se spominju visoke svote novca koje su pojedinci posjedovali, vrijedni odjevni, kućanski i liturgijski predmeti, te mnoštvo domaćih životinja, što dopušta zaključak da je u šesnaestostoljetnom Labinu postojao uzak, ali vrlo bogat sloj komunalnog patricijata koji je svojim bogatstvom bio u mogućnosti pratiti pomodna kretanja i umjetnički ukus patricijata iz talijanskih komuna kao i općenito njihov životni standard.

3. Služavke – famule i ancile

U oporukama labinskih patricija i patricijki povremeno se spominju i njihove *famule* i *ancile*, koje također predstavljaju važan društveni sloj srednjovjekovnih i renesansnih istočnojadranskih komuna. Labinske služavke nisu one osobe koje se spominju, primjerice u trogirskim, dubrovačkim i kotorskim bilježničkim dokumentima iz druge polovine 13. stoljeća, a koje su zapravo bile neslobodne osobe čiji je život u potpunosti ovisio o patricijskoj obitelji u kojoj su živjele.⁴⁸ Naime, koncem 13. i početkom 14. stoljeća dolazi do konačnog ukidanja neslobode patricijskih kućnih sluga, o čemu svjedoče brojne oporuke iz spomenutih komuna, u kojima im patriciji doslovno daruju osobnu slobodu.⁴⁹ Tako se i u šesnaestostoljetnom Labinu više ne

45 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 48-49.

46 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 54-54'.

47 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 35-35'.

48 O njihovom položaju u ranom i na početku razvijenog srednjeg vijeka v. Neven Budak, Oslobođanje serva i ancilla i napuštanje upotrebe njihove radne snage na istočnom Jadranu, *Historijski zbornik*, 38, 1985, 115-130.

49 Tako se u dubrovačkim oporukama iz ovog razdoblja navodi čak 13 primjera u kojima patricijski oporučitelji oporučno daruju osobnu slobodu dotada neslobodnim osobama koje su nazivane *servi*, *famule* ili *ancile*. Oporučiteljevo darivanje slobode robovima smatran je jednim od najznačajnijih izraza strategije za spas duše, odnosno *pro remedio animae*. To je vrlo lijepo izraženo u oporuci dubrovačke patricijke Dobre, kćeri pokojnog Domanje de *Guerero*, koja je odredila da se poslije njezine smrti oslobodi njezina ropkinja (*ancilla*) Bogdana *amore Dei et remedio anime mee*. Proces oslobođanja robova još je izraženiji u oporuci dubrovačkog patricija Savina Getaldića koji je odredio da su svi njegovi robovi *servi et ancille liberi et franchi in perpetuum*. Zoran Ladić,

radi o neslobodnim ljudima, već o služavkama i slugama koji su bili slobodni ljudi, s pravom izbora budućeg života, životnog partnera i s mogućnošću stvaranja vlastitog domaćinstva i obitelji. Zbog njihova često dugotrajnog služenja u pojedinim patrij-cijskim obiteljima nerijetko su se stvarale bliske i intimne veze između gospodara i sluga, što je rezultiralo povremenim darivanjem milosrdnih legata od strane patri-cija zbog vjerne službe i osobito pomoći u vrijeme gospodareve bolesti.⁵⁰ Primjeri iz raznih dalmatinskih komuna⁵¹ kao i primjeri iz Labina ukazuju da su se osobne veze i dobri odnosi osobito razvijali između ženskih pripadnica patricijata i služavki. Tako je, naprimjer, labinska patricijka Marija, supruga pokojnog Jeronima Venerija, darovala Katarini, *eius ad presens ancille, ultra mercedem seruitutis sue vnam vestem nigram de panno alto ex tribus suis uestibus nigris, videlizet minoris pretii pre ceteris duabus vestibus*.⁵² Patricijka Dominika, supruga pokojnog Ivana Antuna *de Nigri-sa*, oporučno je darovala Luciji, služavki (*famula*) svoga pokojnog supruga, *vnam pelipeam semiconsumptam amore Dei*.⁵³ Oporučna darivanja služavkama od strane pripadnica lokalnih patricijki bila su najčešće posljedica vjerne službe i ispomoci koje su služavke pružale patricijkama tijekom cijelog života, a isto tako i dok su one bile bolesne ili na samrtničkoj postelji.

4. Stanovnici distrikta

U labinskim bilježničkim dokumentima iz prve polovine 16. stoljeća nerijetko se spominju i stanovnici sela u labinskom distriktu, što omogućuje daljnja istraživanja ne samo teritorijalne rasprostranjenosti labinske komune već i razmatranje važnog segmenta komunalnog labinskog društva – distriktualnih seljaka kao važnog demo-grafskog čimbenika i značajnog čimbenika labinskog gospodarstva u tom razdoblju. Naime, prema bilježničkim ispravama Bartolomeja Gervazija, Labin je u sastavu svog distrikta imao barem 43 razna sela i lokaliteta čiji su stanovnici koristili usluge grad-

---

Oporučni legati »pro anima« i »ad pias causas« dubrovačkih stanovnika krajem XIII. stoljeća, u: *1000 godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenog skupa u povodu tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)*, Dubrovnik 2001, 744.

50 Jedan od najilustrativnijih srednjovjekovnih primjera takvog odnosa patricijata prema slugama je oporuka trogirskog biskupa Nikole Kažotića koji je u svojoj oporuci sastavljenoj 1370. darovao čak 13 legata svojim slugama. Nikola je, primjerice, ostavio golemu svotu od 25 dukata svojoj kućnoj služavki Stoji kao i 10 dukata svom omiljenom slugi Prfši. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. II c 41, Testamenta Traguriensia, bilježnik Vannes Dominici de Firmo, fol. 23.

51 Kao primjer navodimo dva dubrovačka slučaja iz oporuka zapisanih tijekom katastrofalne 1348. kada je Dubrovnik bio poharan kužnom epidemijom, tzv. Crnom smrću. Dubrovačka patricijka Dobra, supruga Paskve *de Cerna*, ostavila je vrijedan novčani legat od 10 dukata svojem slugi. Državni arhiv u Dubrovniku, Testamenta notariae, sv. 5, fol. 67-67'. Patricijka Ruža, kćer Petra *de Michoie*, jednoj od svojih služavki darovala je čak 15 dukata. Državni arhiv u Dubrovniku, Testamenta notariae, sv. 5, fol. 68-68'.

52 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 35-35'.

53 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 63'-64'.

skog bilježnika često dolazeći u grad. Povremeno je i sam bilježnik, u nemogućnosti dolaska zainteresiranih stranaka u grad, osobito ako su bili na smrtničkoj postelji, odlazio u pojedina sela u distriktu kako bi sastavio neki privatnopravni dokument. Stanovnike distrikta u promatranoj bilježničkoj knjizi vrlo je lako prepoznati zbog činjenice da je Bartolomej redovito navodio mjesto sastavljanja svakog dokumenta. Tako je, ukoliko je neka isprava bila sastavljena u distriktu, Bartolomej naznačio ime lokaliteta ili sela dodavši napomenu da je ona zabilježena *in agro Albone*.⁵⁴ Pri tome valja istaknuti da su u ovom razdoblju distrikti bili čvrsto vezani uz središte komune – grad, te su s njim činili jedinstvenu cjelinu – komunu. O tome svjedoči činjenica da su se pravne regulative zabilježene u statutima komuna odnosile jednako na grad i na distrikt, a ne treba zanemariti niti sakralnu odnosno vjersku dimenziju značenja pojma komuna. Naime, sveti zaštitnici ili patroni pojedinih komuna nisu bili samo zaštitnici gradova već i njima pripadajućeg distrikta. U labinskim se dokumentima stanovnici distrikta, čija je djelatnost u potpunosti bila vezana uz poljoprivredu i stočarstvo, definiraju tako da se uz njihova imena i prezimena te pojam *contrata* bilježi i mjesto njihova podrijetla ili stanovanja. Što je *contrata*? Prema kompetentnom Akademijinom *Lexicon latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae*, u srednjovjekovnom, ali i ranonovovjekovnom latinitetu pojmom *contrata* (*contrada*, *contracta*) označavao se određeni kraj ili strana svijeta, gradska četvrt i ulica.⁵⁵ Slična objašnjenja pojma *contrata* donosi i Carolus du Fresne Du Cange u svom *Glossarium mediae et infimae latinitatis* koji ovaj pojam definira kao *regio*, podrazumijevajući pri tome i cijele države kao, naprimjer, *Italica contrada*. No i on napominje da je *contrata* označavala dio grada, odnosno gradsku četvrt te, vezano uz to, spominje pojam *contracta urbis*.⁵⁶ No u ispravama koje je zabilježio Bartolomej Gervazije ovim su pojmom, uz gradske četvrti i ulice, najčešće označavana pojedina sela smještena *in agro Albone*, dakle u labinskom distriktu, obično smještena oko neke crkve čineći tako župu. Tako je, naprimjer, vezano uz mjesto sastavljanja jednog dokumenta Bartolomej zapisao: *Actum in agro Albone in contrata Rogozana*.⁵⁷ Kvirina, supruga Martina Dminića, sastavila je 1541. svoju oporuku *in agro Albone, in contrata Pogle apud sanctum Laurentium in domicilio ser Martini Dminich*.⁵⁸ Neki od toponima koji se spominju

54 Tako je, primjerice, oporuka Katarine, supruge Marka Milanića, sastavljena 1540. *in agro Albone*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 6. I kodicil *Vida Grbčića* iz 1544. sastavljen je *in agro Albone*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 39'. Općenito su oporuke i kodicili najčešće bili sastavljeni u labinskom distriktu i to zbog činjenice da je sam oporučitelj ili kodicilant bio bolestan (*corpore languens*) pa zbog toga nije mogao putovati u grad.

55 *Lexicon latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae* (dalje: *Lexicon I*), ur. Marko Kostrenčić, sv. I, Zagreb 1973, 292.

56 Du Cange, Carolus du Fresne, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, T. III, Niort, L. Favre, 1883, 541.

57 *Oporuka Ivane, kćeri pok. Zaharije Butorića*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 19'.

58 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 23.

u ovoj bilježničkoj knjizi, kao, naprimjer, *contrata Ripenda* i *contrata Rabaz*, postoje i danas te su se razvili u naselja ili mjesta. Stanovnici distrikta istočnojadranskih komuna u kasnom srednjem i ranom novom vijeku najvećim su se dijelom bavili poljoprivredom i stočarstvom, ali su nerijetko postojale i skupine lokalnih obrtnika, osobito bravara, kovača, stolara, dakle onih obrtnika koji su omogućavali normalno funkcioniranje svakodnevnog života u distriktualnim selima. Bartolomejevi privatnopravni dokumenti pokazuju da su se svi stanovnici distrikta bavili raznom poljoprivredom, uzgojem stoke,⁵⁹ poljodjelstvom,⁶⁰ vinogradarstvom⁶¹ i maslinarstvom.⁶² Nažalost, iz razmatranih isprava, u kojima se povremeno spominju neke mjere za vino ili druge proizvode (*modia frumenti* ili *modia vini*),⁶³ teško je reći je li poljoprivredna djelatnost bila namijenjena isključivo potrebama stanovnika labinske komune ili se dio poljoprivrednih proizvoda izvezio u druge gradove i regije. Jedna od specifičnosti promatranog labinskog uzorka jest da, za razliku od većine drugih hrvatskih priobalnih komunalnih distrikata, u selima labinskog distrikta ne nalazimo niti jedan podatak o seoskim obrtnicima, što znači da su seljaci za bilo koju kupnju ili popravak odjeće, obuće ili poljoprivrednog alata bili prisiljeni putovati u središte komune – Labin.⁶⁴

59 Tako se u labinskim bilježničkim dokumentima vrlo često spominju *animalia caprina*, *animalia grandia*, *animalia grossa et minuta*, *animalia ouina* te *animalia parua*.

60 Zemljišni posjedi namijenjeni poljoprivrednoj djelatnosti spominju se u više od 20 slučajeva pod pojmom *terrena*. Tako je, primjerice, Jelka Devčić darovala svojim sinovima Marinu i Matiji Jelčiću *omnia et singula eius terrena posita in contrata Poglię*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 2'. Valja napomenuti da su, pored sela, i u samom gradu (*intra muros Albone*) također postojale male poljoprivredne čestice, odnosno vrtovi (*hortus*). O tome svjedoči više primjera. Tako je, naprimjer, Jakoba, udovica Antuna Glavinina, oporučno darovala svojoj kćeri Antoniji *ad vsufructuandum tam in vita eius hortum positum apud cisternam quem ad presens tenet nomine affectus ser Marinus Maurich*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 24'-25.

61 Vinograde nalazimo pod pojmom *vinea* ili *vigna* i to u više od 30 dokumenata, što svjedoči o vrlo jakoj tradiciji vinogradarstva na području labinskog distrikta u renesansnom razdoblju.

62 O bavljenju distriktualnog stanovništva maslinarstvom svjedoči šest spomena pojma *oliuarium* i *oliuaria*.

63 Tako se, primjerice, u darovnici Jelke Devčić njezinim sinovima Marinu i Matiji Jelčić, spominju *modios quatuor frumenti boni et nitidi et modios duos siliginis. Item modios quatuor vini*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 2'-3. U svojoj oporuci, Toma, sin Stjepana Faragone, daruje crkvi sv. Franje u Labinu godišnje *vnum modium vini extrahendi ex eius vinea posita in contrata Tihmina apud ecclesiam sancti Andree*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 8-8'.

64 U rapskim bilježničkim ispravama iz druge polovine 15. stoljeća obrtnici koji su živjeli u rapskim distriktualnim selima relativno se često spominju i to kao osobe koje su zadovoljavale potrebe lokalnog seoskog stanovništva. Tako se u jednoj ispravi koju je 1476. sastavio rapski bilježnik Andrija Fajeta spominje *brauarius Gerdullus de Bagnolo*, dakle obrtnik koji je bio stanovnik Banjola u rapskom distriktu. DAZd, Rapski bilježnici, Andrija Fajeta, kut. 1, sv.X, f. 48.

5. Stranci – forenses

Najveći broj stranaca koji je kraće ili duže vrijeme boravio u Labinu dolazio je iz nekoliko prostornih jedinica koje se mogu grupirati na sljedeći način: a) bližih regija, primjerice iz istarskih mjesta i komuna (Pula, Barban, Kastav, Grožnjan, Mošćenića, Vodnjan itd.) i područja Rijeke; b) istočnojadranskih komuna (Vinodol, Bribir u Vinodolu, Cres, Rab, Zadar, Stari Grad, Kotor); c) Italije (Venecija, Friuli, Mantova). Razlozi njihova dolaska u Labin bili su raznovrsni, kao, naprimjer, ženidba, obrtnički ili trgovački posao, bijeg pred nadirućim osmanlijskim vojskama, ali i razlozi kao što je posvajanje djeteta (*adoptio filialis*).

U nekoliko se isprava spominju građani Barbana kao privremeni stanovnici u Labinu. U ugovoru o isplati novca između Marina Maurića i njegove kćeri Simone kao jedan od svjedoka spominje se Ivan Kmet, *habitor Barbane*.⁶⁵ Osobito je zanimljiva isprava kojom Matko Bošnjak iz Barbana potvrđuje da je primio miraz svoje supruge Kristine iz Labina, a u kojoj se kao svjedok spominje Gašpar Medošić, također *habitor Barbane*.⁶⁶ Ovaj podatak svjedočanstvo je o ženidbenim vezama između stanovnika ne samo različitih istarskih komuna već i stanovnika komuna sa stanovnicima sela ili manjih mjesta. Da je ženidba ili udaja bio jedan od najučestalijih oblika vezivanja stranaca, žena i muškaraca uz Labin, svjedoči isprava kojom Margareta, žena Šimuna Dminića, daruje neke osobne stvari Katarini, kćeri Petra Babića. U ovoj ispravi iz 1548. navodi se da je Margareta Dminić bila rođena u Rijeci te se udala za jednog uglednog labinskog građanina. Unatoč preseljenju u Labin, Margareta je trajno ostala vezana uz svoj rodni grad, što je potvrdila darivanjem raznih stvari svojoj sestri Katarini, *filie Petri Babich de Flumine*.⁶⁷ I u oporuci Petra Hrvatina iz Drvenika, sastavljenoj 1547, spominje se jedan stanovnik Rijeke. Naime, Petar je oporučno ostavio *Bartholo, fratri suo in presentiarum (!) habitanti Terrę Fluminis ducatos quinque more veteri intuitu fraternę beniuolentię*, dakle pristojan novčani legat u visini od 5 dukata.⁶⁸

Kao što je spomenuto, u Bartolomejevim ispravama spominju se i stranci iz bližih i udaljenijih dalmatinskih komuna. Najbliža istočnojadranska komuna izvan istarskog prostora, uz Rijeku, iz koje se spominje nekoliko stranaca koji su živjeli u Labinu, bio je Vinodol. Tako se u oporuci Jakova, sina pokojnog Antuna Petrošića, kao jedan od svjedoka spominje Juraj *de Vinodol*, koji je vjerojatno privremeno boravio u Labinu, ali je zasigurno bio ugledna i osoba od povjerenja, s obzirom da je bio izabran za svjedoka.⁶⁹ U kodicilu Vida Grbčića, sastavljenom 1544, kao jedan od svjedoka spominje se Bernard *de Vinodol*, a uz čije je ime Bartolomej zabilježio da je u trenutku sastavljanja ove isprave bio *habitor Albone*, što upućuje na pretpostavku da je Bernard u Labinu

65 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 14.

66 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 46.

67 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 60'.

68 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 62-63.

69 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 30'.

boravio duže vrijeme.⁷⁰ U oporuci labinskog građanina Petra Dminića, spominje Stjepan iz Bribira (*de Breberio*), koji je bio suprug Petrove kćeri Katarine. S obzirom da je Petar Dminić pripadao elitnom društvenom sloju labinske komune, moglo bi se pretpostaviti da je Stjepan Bribirski bio hrvatski plemić rodom iz Bribira kraj Skradina. No takva je vjerojatnost vrlo mala, kao i vjerojatnost o njegovom plemićkom statusu, jer je znatno vjerojatnije da je ovaj Stjepan bio rodom iz Bribira u Vinodolu. Doduše, u ovoj oporuci Stjepan ima pasivnu ulogu te se spominje samo kao Katarinin suprug kojoj njezin otac Petar ostavlja oporučni legat.⁷¹ Još jedan došljak iz Bribira u Vinodolu, Ivan Hrvatinić, spominje se u oporuci labinskog stanovnika Marina Maurića i to kao posjednik nekog vinograda *in contrata Chragh*.⁷² Činjenica da Ivan posjeduje nekretnine, u ovom slučaju vinograd, u labinskom distriktu, upućuje na mogućnost da se on, za razliku od nekih drugih stranaca, odlučio za stalno nastanjenje u Labinu. U svakom slučaju, ovi podatci ukazuju na postojanje jake društvene skupine došljaka iz Vinodola u Labinu u prvoj polovini 16. stoljeća. U jednoj ispravi o posvajanju djeteta bilježnik Bartolomej spominje kako Labinjan *Gregorius Mirchouich Spiritu sancto inspiratus ut credere dignum est ex mera uoluntate et sincero corde adoptauit et accepit in filium adoptiuum Ioannem Uuchotich Iadrensem pertinentem et consentientem et acceptantem similiter in patrem adoptiuum dictum Gregorium*.⁷³ Dakle, labinski bilježnik je zabilježio kako je Grgur, nadahnut Svetim Duhom, donio odluku da, iz nama nepoznatih i tajnovitih razloga, posvoji nekog Ivana Vukotića iz dalekog Zadra. U oporuci labinskog građanina Zaharije Butorića, sastavljenoj 1537, kao svjedok se spominje neki Mihovil Tomašić, *vir de Arbo* (dakle iz Raba), *ad presens habitator Arbe*. Pojam *ad presens* upućuje da se radi o osobi koja je u Labinu namjeravala boraviti kratko vrijeme, vjerojatno tek toliko vremena koliko je Mihovilu bilo potrebno da dovrši svoje poslove u Labinu.⁷⁴ Kao i u naseljavanju stranaca iz Istre, i u migracijama stranaca iz dalmatinskih komuna, važnu ulogu imale ženidbe, odnosno udaje. O tome svjedoči ugovor o sklapanju braka između Šimuna iz Nina i Dominike, kćeri Filipa Vlačića, građanina Labina, sklopljen u Labinu u rujnu 1545. godine.⁷⁵ Pored nesumnjivih privatnih i poslovnih interesa koji su ležali iza tako sklopljenih brakova, takvi primjeri ujedno ukazuju na velike kulturološke, društvene i civilizacijske sličnosti između komuna i gradova na prostoru cijele istočnojadranske obale.

70 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 39'.

71 *Item legauit Catherine, eius filie, uxori Stephani de Breberio, ultra dotem alias habitam oues septem ad ferendum fructum habiles pro contentu ac nomine suę legitimę*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 22-23.

72 Ivan Hrvatinić spominje se u kontekstu u kojem Marin Maurić *uxori suę insuper legauit alteram partem vineę suę in predicta contrata positę coherentem vineę Ioannis Vicchouich et Ioannis Cheruatinich de Breberio*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 36'-37.

73 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 36.

74 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 3'.

75 *Conuentio matrimonii inter ser Simonem de Nona et Dominicam filiam Philippi Vulacich*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 49.

Konačno, relativno malu skupinu labinskih stanovnika koji su bili stranci činile su osobe koje su dolazile iz susjednih talijanskih regija. Tako se spominju pojedinci iz Cividalea (*Forum Iulii*), Mantove i Venecije. Važno je istaknuti da se radi o strancima koji su uglavnom bili vrlo ugledni u tadašnjem Labinu. Tako se u ispravi iz 1542, kojom Gašparina, kćer Antuna Belića, izabire svog prokuratora, odnosno zastupnika u svojim poslovima, ističe kako Gašparina želi da to bude Ivan Koratija, kancelar labinskog kneza, koji je podrijetlom bio iz Mantove.⁷⁶ U ugovoru o mirazu Uršule, kćeri pokojnog Stjepana Grubića, i supruge majstora Stjepana Butorića, kao jedan od svjedoka u ispravi se spominje *magister Stephanus, eius sororio Forumiulii*,⁷⁷ koji je u trenutku sastavljanja ove isprave bio stanovnik Labina (*habitor Albone*).⁷⁸ Blizina Venecije utjecala je na činjenicu da se u labinskim privatnopravnim bilježničkim spisima povremeno spominju i građani mlatačke prijestolnice. Jedan takav slučaj nalazimo u ispravi iz 1525, kojom je labinski đakon Andrija Lupetina dobio pravo upravljanja nad crkvom sv. Jakova *iacentis in villa Barbane*.⁷⁹ Kao svjedoci pri sklapanju ovog pravnog čina spominju se *dominus Franciscus Luciano et Ioannes Felle et ser Georgius, gener Felicis de Barbana, habitatores ciuitatis Venetiarum*, dakle trojica stanovnika grada Venecije, koji su, sudeći prema prezimenima i rodbinskim vezama, podrijetlom bili iz Labina ili njegova distrikta.⁸⁰

S obzirom da promatrani uzorak sadrži relativno malo bilježničkih isprava, broj stranaca koji se u njima spominju relativno je malen. Ipak, njihovi spomeni daju jasne naznake prema kojim je gradovima i regijama Labin gravitirao u promatranom razdoblju i s kojima je održavao gospodarske i privatne veze. Radi se, u načelu, o prostorima prema kojima su gravitirali i ostali istočnojadranski gradovi toga razdoblja: Venecija, talijanske komune, komune hrvatskog priobalja i hrvatsko zaleđe. Zbog toga su i stranci koji se spominju u Bartolomejevoj bilježničkoj knjizi najvećim dijelom dolazili iz spomenutih prostornih okruženja.

6. Domaći i strani obrtnici

Podatci iz bilježničkih dokumenata Bartolomeja Gervazija svjedoče o još jednoj relativno velikoj skupini komunalnog stanovništva Labina koja je svojim djelovanjem znatno doprinijela njegovom, prije svega gospodarskom i urbanističkom razvitku u razdoblju kasnog srednjeg vijeka i renesanse. Radi se o skupini domaćih i stranih obrtnika, od kojih su neki bili *cives Albone*, a neki *habitatores*, odnosno osobe iz drugih mjesta, gradova i regija te privremeni stanovnici Labina.⁸¹ Činjenica da je u

76 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 32'.

77 Dakle, Stjepan je bio nećak majstora Stjepana Butorića.

78 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 57.

79 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 2.

80 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 2.

81 Treba istaknuti da su u nekim drugim kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama neki od *habitatores*, osobito ugledni obrtnici ili umjetnici, koji su se u nekoj komuni nastanili

Labinu u to vrijeme živio i radio relativno velik broj stranih obrtnika svjedoči, s jedne strane, o privlačnosti Labina kao perspektivne komune koja je, zbog razvijenog gospodarstva, ali i zbog potrebe privatnog ili komunalnog urbanog razvitka, žudila za stranim stručnjacima iz raznih područja obrta. S druge strane, prisutnost stranih obrtnika u Labinu svjedoči o otvorenosti gradskih vlasti ove komune te o Labinu kao relativno malom gradu, ali i gradu koji je zračio određenim internacionalnim duhom. Zbog razvitka gospodarstva i privatnih potreba bogatog labinskog patricijata i labinske Crkve u grad su nerijetko dolazili strani obrtnici kako bi zadovoljili njihove potrebe izradom luksuznih odjevnih ili kućanskih predmeta, umjetničkih djela ili pak izgradnjom luksuznih palača, crkava, kapela i slično.⁸² Tako se u Bartolomejevoj knjizi spominje nekoliko desetaka obrtnika koji su se bavili različitim zanimanjima: ljekarnici, kožari, kovači, krojači, postolari, kamenoresci, skulptori i drugi. Pri tome je osobito zanimljivo da su gotovo svi obrtnici za čije je bavljenje bilo potrebno tek završeno šegrtovanje (obično od tri do osam godina, ovisno o obrtu) i relativno malo osobne nadarenosti naučnika, kao npr. kovači, krojači i postolari, bili podrijetlom iz Labina. Nasuprot tome, obrtnici za čije je bavljenje uz dugotrajno školovanje bila potrebna prirodna nadarenost i velika vještina, bili su redom podrijetlom iz drugih krajeva (Friuli, Cres, Vodnjan, Rab i druga mjesta i gradovi).

Tako su, primjerice, na posvjedočenim gradnjama ili obnovama građanskih ili sakralnih objekata u Labinu u tom razdoblju radili *magister cementarius ser Gregorius ex villa Pantioniensi Forumiulii*,⁸³ dakle iz Cividalea, te *magister lapicida Bartolomeus de Adignano*, dakle iz Vodnjana. Također je moguće da je Bartolomej bio podrijetlom iz Vodnjana kraj Pule ili iz Dignana kraj Udina u Furlaniji.⁸⁴ Već sama

---

za stalno, bilo zbog ženidbe s građankama ili zbog povoljnih poslovnih okolnosti, s vremenom stjecali status *cives et habitatores*. Tako je, naprimjer, u kasnosrednjovjekovnom Rabu niz obrtnika, umjetnika i liječnika dobivao, na temelju dva spomenuta kriterija, status *civis et habitator*. Primjerice, takav je komunalni status imao *magister murarius Bartholus de Bergamo civis et habitator Arbi*. Državni arhiv u Zadru, fond Rapski bilježnici, bilježnik Andrija Fajeta, kut. 1, sv. VII, f. 4a. Za razliku od Raba, u labinskim bilježničkim spisima takva se društvena komunalna kategorija ne spominje. Ipak, još je uvijek nejasno točno značenje samog pojma *civis et habitator*, odnosno kakav je bio njegov odnos prema pojmovima *civis* kao punopravnog građanina i *habitator* kao stanovnika grada.

- 82 Vrlo ilustrativne primjere koji svjedoče o graditeljskoj djelatnosti na sakralnim objektima u Labinu nalazimo u oporukama labinskih stanovnika. Tako je, primjerice, Ivana, udovica majstora kovača Andrije, oporučno ostavila 9 zlatnih dukata za rad ili obnovu *capellę sancte Marię*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 7-7'. Stjepan Dminić oporučno je darovao *confratribus ecclesię sancte Marię sub capitulo Albone pro fabrica vnum ducatum monetę antique amore Dei*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 14-15.
- 83 Osnovno značenje pojma *cementarius* je zidar, ali se rijetko pod tim nazivom podrazumijeva i kipar. Lexicon I, 203. Grgur se spominje kao svjedok u ispravi kojom Antun, sin pok. Ivana iz Grožnjana, potvrđuje da je primio miraz svoje supruge Blaže. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 28'.
- 84 Značenje pojma *lapicida* je kipar, odnosno skulptor, a u bilježničkim dokumentima iz kasnog srednjeg vijeka se nerijetko nailazi i na drugi termin, *taiapiera (tayapiera)*, koji ima isto značenje.

činjenica da se u relativno kratkom razdoblju od četvrt stoljeća u samo jednoj labinskoj bilježničkoj knjizi spominju čak dvojica skulptora ili zidara, dakle obrtnika čija profesija može biti smatrana umjetničkim obrtom, jasno ukazuje na određene umjetničke potrebe labinskog patricijata ili svećenstva, ponajprije u izgradnji i ukrašavanju grobnica ili pak u izrađivanju kipova pojedinih svetaca i drugih ukrasa na sakralnim objektima. Imajući u vidu učestale epidemije kako kuge tako i drugih zaraznih bolesti diljem Istre u tom razdoblju,⁸⁵ ne čudi da je u gradu, uz već spomenutog ljekarnika Matiju Škampića koji je u gradu imao i svoju ljekarnu, djelovao i *magister barbitonsor*, odnosno *barberius* Bartolomej Greco,⁸⁶ koji je u Labinu sa suprugom Katarinom živio zasigurno u razdoblju od 1546. do 1550, a vjerojatno i duže.⁸⁷ Jedan od unosnijih obrta kasnog srednjeg i ranog novog vijeka bilo je i kožarstvo, a obrtnici koji su se bavili tim zanimanjem nerijetko su bili materijalno i financijski visoko pozicionirani. Jedan od stranaca koji se bavio tim obrtom i jedno vrijeme živio u Labinu bio je majstor kožar Matija iz Cresa, koji se spominje 1541. kao svjedok u oporuci Labinjanke Vite, supruge Marina Lasnića.⁸⁸ Činjenica da se jedan stranac, građanin jedne udaljene komune i *habitor Albone*, pojavljuje kao svjedok u oporuci labinske građanke svjedoči o njegovom ugledu u labinskoj komunici. O povjerenju koje je stekao među labinskim stanovnicima svjedoči i podatak da se Matija spominje kao svjedok u još jednoj oporuci, onoj sastavljenoj iste godine od strane labinske građanke Mateje Mižanjice.⁸⁹ Čini se da je Matija kratko boravio u Labinu jer se nakon 1541. ne spominje u Bartolomejevim bilježničkim dokumentima.

Lexicon latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae (dalje: Lexicon II), ur. Marko Kostrenčić, sv. II, Zagreb 1978, 642. Bartolomej se spominje u predstavljaju oporuke Matije Škampića bilježniku Bartolomeju Gervaziju kao jedan od svjedoka. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 31'.

- 85 Općenito o zaraznim bolestima, a posebice o epidemijama kuge, na prostoru Istočnog Jadrana v. Gordan Ravančić, *Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku: srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije*, doktorska disertacija, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 2006. O odrazu kužnih i drugih epidemija na religioznost stanovnika kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih komuna v. Meri Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas! : utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika : primjeri Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb 2008. O epidemijama kuge kao uzroku mortaliteta u Istri v. Miroslav Bertoša, *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, II. izdanje, Pula 1995, 50-54.
- 86 Osnovno značenje pojma *barberius/barbitonsor* je brijač. Lexicon I, 104. No Bartolomej je vjerojatno bio i ranarnik te je vrlo vjerojatno poznao osnove kirurških vještina. Bartolomej se spominje u oporuci Franje Urbančića iz 1546. godine. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 53.
- 87 U mirazu Uršule, kćeri pokojnog Stjepana Grubića, sastavljenom 1550. spominje se Bartolomejeva supruga *Catherina* kao *uxor magistri Bartholomei barbitonsoris*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 57-58.
- 88 Matija se u ovoj oporuci spominje kao *magister cerdo* [...] *habitor dicti loci*, odnosno Labina. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 15'.
- 89 I u ovoj se oporuci Matija spominje kao *habitor Albone*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 25.

Uz spomenute obrtnike – umjetnike i liječnike te one koji su se bavili drugim unosnijim obrtima i koji su najčešće bili stranog podrijetla – u Labinu toga vremena živio je i prilično brojan sloj drugih obrtnika, podrijetlom Labinjana, koji su se bavili manje unosnim, uobičajenim i čestim zanimanjima (postolari, kovači, krojači i slično) te su se, zbog toga, vjerojatno bavili i drugim poslovima, kao što su trgovina manjeg obima ili zemljoradnja. Jedan od uglednijih labinskih obrtnika bio je krojački majstor Antun Dragonja, pripadnik brojne istoimene labinske obitelji, koji se spominje u nekoliko labinskih privatnopravnih isprava. On se prvi puta spominje u ispravi iz 1540, kojom Bernard Barbeta potvrđuje da je dug koji je prema njemu imao pokojni Dominik Masselin u cijelosti isplaćen.⁹⁰ Ponovno se spominje 1541. kao svjedok u oporuci Vincenta Petrošića,⁹¹ te 1543, ponovno kao svjedok, u oporuci Jelene, supruge Luke Vladislavića.⁹² U ovoj, posljednjoj oporuci, Antunu je pridodana titula *ser*, što, uz činjenicu da se često spominje kao svjedok, jasno svjedoči o njegovom ugledu u labinskoj komuni. Od sedam labinskih kovača i kovačkih majstora⁹³ koji se spominju u Bartolomejevim privatnopravnim ispravama, čini se da su najugledniji bili labinski građani Franjo i njegov sin Antun Fabretti, koji se spominju ukupno šest puta. U većini tih isprava Franjo i Antun spominju se kao svjedoci, a neki od dokumenata sastavljeni su u njihovoj kući u Labinu.⁹⁴ Također, uz njihova imena nerijetko je nadjenut pridjev *ser*, što opet ukazuje na njihov ugled unutar labinskog društva, a neki podatci naznačuju da su raspolagali i prilično velikim novčanim sredstvima.⁹⁵ Uz spomenute obrtnike, čini se da je jedan od uglednijih majstora u Labinu bio kožarski majstor (*magister pelliparius*) i labinski stanovnik (*habitor Albone*) Bartolomej, koji se u Bartolomejevoj knjizi spominje nekoliko puta. On se u labinskim ispravama spominje u razdoblju od 1540. do 1543, ali se, nažalost, ne navodi mjesto njegova podrijetla. Bartolomej se prvi puta spominje u listopadu 1540. kao svjedok u oporuci Dominike, supruge Blaža Mikuljanića,⁹⁶ a posljednji puta u studenom 1543. kao svjedok u ispravi o obećanju miraza za Mateju, suprugu Mihovila iz Kotora.⁹⁷ Budući da su ga Labinjani rado izabirali za svjedoka u privatnopravnim ispravama, Bartolomej je bez sumnje bio prihvaćen kao ugledan i

---

90 U ovoj se ispravi spominje kao *magister sutor*, dakle postolar. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 11.

91 Spominje se kao *magister sartor*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 18'.

92 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 33'.

93 Ostali kovači koji se spominju u Bartolomejevoj bilježničkoj knjizi su kovački majstori Andrija, Nikola, Nikola *de Schitachena*, Šimun i Vid.

94 Tako je ugovor o mirazu između Matije Blažinića i Dominike, kćeri Sebastijana Martinčića sastavljen *Albone, in domo ser Antonii, filii quondam magistri Francisci fabri*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 9'.

95 U ispravi kojom Antun Fabretti daje jamstvo da će im isplatiti 60 dukata koje im duguje napominje se da je isprava sastavljena *Albone, in domo ser Antonii, filii quondam ser Francisci fabri*. DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 27'.

96 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 12.

97 DAPa, HR-DAPA-6, Općina Labin, kut. 6, BG, fol. 36'.

častan čovjek u ovoj komuni. Kao što je ranije spomenuto, čini se da je i Bartolomej bio tek privremeno nastanjen u Labinu, u razdoblju u kojem je imao poslovni interes za boravak u ovoj komuni, te da je nakon konca 1543. napustio Labin.

Zaključak

Zbog činjenica da je za povijest kasnosrednjovjekovnog i renesansnog Labina objelodanjen vrlo malen broj vrela, brojna pitanja iz labinske prošlosti u tom razdoblju ostala su nedovoljno, a djelomično i potpuno neistražena. U bilježničkoj knjizi Bartolomeja Gervazija predstavljeni su brojni podatci o svim aspektima šesnaestostoljetne labinske povijesti, koji znatno doprinose boljem razumijevanju prošlosti ove komune u ranom novom vijeku. Privatnopravne isprave koje je zabilježio Bartolomej Gervazije sadrže izuzetno vrijedne podatke o društvenoj strukturi labinske komune, o istaknutim pojedincima kako iz redova gradskog patricijata tako i iz redova pučana, o njihovom materijalnom i financijskom položaju, o zemljoposjedima patricijskih i pučanskih obitelji razasutim u labinskom distriktu, o društvenom položaju osoba na dnu komunalnog društva (*famule* i *ancille*) te o njihovim materijalnim mogućnostima, o domaćim i stranim obrtnicima i umjetnicima koji su ostavili traga u gospodarstvu, urbanizmu i umjetnosti u mikrokozmosu labinske komune, o odnosu domaćeg stanovništva prema strancima iz raznih civilizacijskih sredina, o obiteljskim odnosima, prije svega o pravu nasljeđivanja, te o drugim aspektima labinske društvene prošlosti tog vremena. Raščlamba vrela koje je zabilježio labinski bilježnik Bartolomej Gervazije omogućuje prilično dobar uvid u društvenu strukturu labinske komune, ukazujući na postojanje nekoliko osnovnih društvenih staleža, karakterističnih za sve istočnojadranske komune kasnog srednjeg i ranog novog vijeka: patricijata (*nobiles cives*), građana (*cives*), stanovnika (*habitatores*) i stanovnika sela u labinskom distriktu kao pripadajućem dijelu teritorija labinske komune. Razmatranje svih ovih aspekata labinske društvene povijesti prve polovine 16. stoljeća ukazuje da je Labin bio relativno prosperitetna komuna predvođena bogatim patricijskim obiteljima koje su živjele na materijalnoj razini patricijata u drugim komunama hrvatskog priobalja. Uz njih, u gradu je postojao brojna sloj obrtnika i umjetnika, Labinjana i stranaca, koji su doprinosili gospodarskom napretku komune kroz intenzivnu obrtničku djelatnost te umjetničke i urbanističke zahvate na važnijim svjetovnim i sakralnim objektima u gradu i njegovom distriktu. Relativno velik broj stranaca iz Italije, Venecije i istočnojadranskih komuna koji se spominju u knjizi bilježnika Bartolomeja Gervazija svjedoče o određenoj gospodarskoj, trgovačkoj i obrtničkoj konjunkturi, koja je Labin u tom razdoblju činila privlačnom sredinom za trajno ili privremeno nastanjenje. Naravno, stranci koji su u Labin dolazili iz pojedinih dalmatinskih mjesta i gradova, primjerice Nina i Zadra, to su činili pod prisilom, odnosno pod pritiskom osmanlijske vojne sile koja je u

ovom razdoblju proživljavala svoj vrhunac, a posebice tijekom rata između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva od 1537. do 1540. godine. No neki podatci iz promatrane bilježničke knjige ukazuju da su se i takvi stranci rado nastanjivali u Labinu. Zbog svega navedenog može se zaključiti da se Labin, u zrcalu Bartolomejeve knjige, iskazuje kao skladan i uređen komunalni prostor, odnosno sredina u kojoj se, unatoč brojnim vanjskim negativnim faktorima (prodori Osmanlija već od 1470, rat između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije 1508-1523. i epidemije kuge 1507-1514. i 1525) nisu osjećale tenzije niti na razini društvene piramide staleža niti na razini odnosa domaćeg stanovništva prema strancima.

SUMMARY

Early modern Labin society in the notary book by Bartholomew Gervasius

Regarding the fact that for the period of late medieval and early modern Labin there are a small number of published sources, various aspects of the history of this commune are insufficiently examined. In the notary book written by the notary Bartholomew Gervasius during the first half of the sixteenth century one may find numerous data concerning different aspects of Labin's history in that period. Thus, the private and legal documents drawn down by Bartholomew contain valuable information concerning the social structure of this commune as well as concerning distinguished persons and persons from different social strata (patricians, citizens, districtuals, foreigners, artisans, and servants). Bartholomew's documents give also an good insight into the material and financial position of inhabitants of the commune and they are valuable sources for the research of the problem of the possession over land estates in the district of Labin. The examined notary book contain various data regarding the position of persons from the bottom of communal society (*famule* and *ancille*) as well as concerning the role and economic position of Labin's and foreign artisans and artists. As testified in the documents, artisans and artist played rather significant role in the creation of urban space of the city in the period of renaissance. The analysis of sources recorded by Bartholomew enables good insight into the social structure of the commune of Labin. These documents point out that there were a few main social layers who were characteristic for all communes on the East Adriatic coast: patricians (*nobiles cives*), citizens (*cives*), inhabitants without the citizenship (*habitatores*), and the inhabitants of the villages in the communal district. The sources point out that Labin in the sixteenth century was relatively prosperous commune lead by several wealthy and politically influenced patrician families. Besides them, the commune was inhabited by a number of artisans and artists, citizens of Labin or foreigners. The artisans significantly participated in the economic development of the commune while the artists worked on the urbanistic transformation of Labin in the renaissance city by working on the construction of civil and sacral objects. In that respect, especially important was the community of foreign artisans and artists coming to Labin from Venice and some other Adriatic communes. The data from sources also point out that

there was a great number of foreigners arriving from Croatian hinterland under the military pressure of the Ottomans. The examination of Bartholomew's documents point out that Labin in the early modern period was prosperous commune with good perspective of future economic development.